

Avel·lí Artís-Gener, Tísner
Viure i veure / 2
Sisena part. Capítols 1-5

Retrobament

La segona etapa del nostre exili va ser a Tolosa de Llenguadoc, el primer trimestre de l'any 1939. El comitè universitari d'aquella ciutat va acollir una pila d'intel·lectuals catalans i els va donar casa i llit tan acceptables com va poder, atesa l'escassetat de mitjans i la impopularitat —de cara a les autoritats franceses— de les actituds massa obertes que hom pogués adoptar al nostre favor.

Hi va haver un moment que a l'antiga caserna dels «Sapeurs-Pompiers», desafectada aleshores, hi havia allotjada una brillant munió de lletraferits, sobretot, més dibuixants, escultors, músics, catedràtics, historiadors, periodistes, advocats, metges (la representació més selecta del pensament creador de Catalunya), que miraven de refer llurs vides al costat dels familiars que havien pogut sortir del país i afegir-se al forçat vagabundeig. Menjàvem al restaurant universitari i en l'enorme taulada, que congregava tota mena de gent notable, abundaven els mots d'enginy, les indirectes, les diatribes i, ben sovint, els exabruptes. Esmentaré alguns noms i em prendré la franquesa de remarcar que dic «alguns», car fóra impossible que en fes, ara i de memòria, la recensió completa: Joan Oliver, Cèsar-August Jordana, Xavier Benguerel, Domènec Guansé, Ambrosi Carrion, Ramon Vinyes, Josep Maria Bellido, Francesc Trabal, Avel·lí Artís i Balaguer, Jaume Serra-Hunter, Agustí Bartra, Anna Murià, «Armand Obiols» (Joan Prat), Feliu Elias, Pere Calders, Mercè Rodoreda, Lluís Montanyà, Sebastià Gasch, Jaume Terrades i, ja ho he advertit, moltíssims més.

Jo era vell amic de diversos d'ells puix que la meva feina de periodista sovint m'havia ofert l'oportunitat de relacionar-m'hi. M'ocasionava fort plaer el retrobament i escoltar llurs experiències, sovint narrades amb total fidelitat a l'estil de cadascun dels cronistes. Era apassionant de comprovar com un mateix fet era relatat, per exemple, per Feliu Elias o per Ambrosi Carrion. La convivència amb tota aquella gent que l'atzar havia fet davallar de llurs peanyes, i ser testimoni de les servituds familiars i d'algunes intimitats, de les inevitables misèries derivades del tracte quotidià amb gent crispada per un feix de problemes que aparencaven ser insolubles i el xoc de les impensades rivalitats i maledicències, feien una lliçó imponent, la magistral lliçó-prerrogativa de veure de prop els semidéus i comprovar que també tenen febleses humanes.

En Feliu Elias, la seva muller i llur filla Elvira vivien a la cambra de la caserna que hi havia exactament damunt la nostra. Jo havia conegut molt el genial «Apa» i tota la vida l'he admirat frenèticament com a humorista, com a pintor, com a crític, com a contista i com a biògraf. El tracte consuetudinari amb ell va ser enormement profitós per a mi i Tolosa em va brindar l'oportunitat d'esprémer fins al màxim la relació, ocasió que, no cal que ho digui, no vaig menystenir pas.

A Tolosa vaig conèixer i estimar l'Elvira, el «Bitxo», un personatge fabulós, amo d'una increïble agilitat mental i dibuixant —com son pare— de primer rengle. Havia tractat molt poc, i molt superficialment, l'altra noia, la Rosa. L'únic noi, en Jaume, era metge i

treballava a Londres i va venir a Tolosa molt esporàdicament. Un dia que érem al menjador universitari, a la Rue des Potiers, em vaig adonar que em mirava fixament. Com si li calgués justificar-se, em va dir:

—No sé ben bé per què, però tinc la impressió d'haver-nos conegut abans. Vés a saber! Potser durant la guerra. Però és un record molt confús.

Vam refer mentalment itineraris i accions bèl·liques, per veure si sorgia algun indret que ens fos comú, però no el trobàvem. De sobte se li va encendre la bombeta i em va preguntar:

—No havies estat mai a Alcanyís?

L'esment del topònim va encendre la meua: era el metge-cap de l'hospital de guerra! Vam reviure plegats l'episodi que he narrat al final de la cinquena part d'aquest aplec de records i em va dir, fent prova d'una memòria escruixidora com la meua, de gent que ha menjat moltes tones de cues de pansa:

—Venies tot tímid, acoquinat, amb la història que tenies por que no se't congelessin els peus... Me'n recordo com si fos ara! Estaves molt més prim i duies el cap pelat al zero. Em vas dir que no et trobaves gaire bé i vaig tenir la sensació que et treballaves l'acolliment a l'hospital i que ho provaves ara amb els peus, ara amb el cap... estava segur que feies comèdia! Però duies de debò uns peus podrits! Vas equivocar la tècnica. Si en comptes de fer el cagacalces m'haguessis dit: «Aquest capità que tens davant és el gran Tísner!», el meu llit, t'hauria donat! Paraula! El meu pare et pot dir com a casa nostra t'admiràvem, com ens sabíem de memòria els acudits que publicaves a «El be negre» i com li demanàvem que ens parlés de tu, que ens expliqués com eres, ja que ell et coneixia i et veia cada dia a «La Publicitat». Entre nosaltres, els germans, ha estat una broma freqüent respondre'ns, encara que no vinguessin a tomb, frases d'acudits que havies publicat a «El be negre» o a «L'Esquella de la Torratxa».

Era commovedor!

Tot plegat feia un afalac que provocava esgarriances.

Li vaig dir:

—Ai, Jaume, era tan poc probable que durant la guerra em recordés del «Tísner», el meu pobrissó!, i encara menys que el fes servir de bandera, o de targeta de presentació. L'havia arraconat miserablement: aquelles no eren coses de ninotaires! I tu mateix, per què no em vas dir «Jo sóc el doctor Jaume Elias i Cornet, fill del gran dibuixant "Apa", no sé si aquest nom et diu res». Encara que no hagués estat així: algú podia haver-te anomenat «doctor Elias» i jo, inevitablement, t'hauria preguntat si eres Elias amb a o amb e. Hauries dit que amb a i jo, en pots estar segur, hauria recalcat: «Com en Feliu Elias, doncs». I ja hauríem desfet la troca. M'hauries hagut de convidar a sopar o a beure'ns un cafè, que ens hauria servit aquell marieta emprenyador que em volia banyar en clorur de

sodi!

—En Moles! Un ajudant meu que no tenia res de marieta. I el qual tu volies immerngir en àcid acetil-salicílic!

—Com te'n recordes, paio!

—Hi ha coses inoblidables, capità Tísner!

Les restes d'una Divisió

Del nostre Estat Major s'havien perdut l'Arajol i en Raich. El cotxe del cap de la Quarta Secció, la de Serveis, havia patinat en una carretera nevada i s'havia estibat per un precipici. Intentar el rescat havia estat una operació plena de dificultats i quan, al capdavall, havien arribat al vehicle esbalçat, l'Arajol i el seu ajudant eren morts entre l'esgarrifosa madeixa de ferros cargolats. El cap de la Primera Secció, el bon Raich devot d'en Josep Samitier i Vilalta, se sospitava que havia mort o que els franquistes l'havien fet presoner en una emboscada amb vint companys més, en una empresa arriscada consistent a aconseguir gent, armes i municions. Hom es resistia a donar-lo per mort, això no contrastant, a causa d'una vaga i indefinible impressió, que no tenia cap mena de fonament real, ni cap clau de ganxo que l'aguantés, però que malgrat tot subsistia. L'Scotti mateix m'ho explicava amb una punta d'emoció que sobreeixia de la seva contenció estudiada i mesurada —l'escut defensiú de l'home que tem que la sensibilitat no el traeixi—: pressentia que ni en Morera i Falcó, ni els nostres companys ni jo, no hauríem mort i conscientment rebutjava una idea que no tenia cap fonament, o cap altre que la intuïció. Però havien sobrevingut un munt de coses inesperades que anaven contra tota la lògica militar, i els feixistes havien romput les nostres línies i estenien sistemàticament unes bosses que, a la manera de les teranyines de sardinals, se cenyien al voltant de grosses concentracions amb un únic camí davant els ulls: el de l'anihilació. La 60 Divisió —allò que restava de la 60 Divisió— havia rebut l'ordre fulminant de retirar-se i havia anat d'un pèl que no queia en mans de l'enemic, que atacava impetuosament en un ample sector.

En aquelles condicions, doncs, no podien fer anar missatgers als Cabezos per tal d'assabentar els seus ocupants (ja havien rebut els comunicats dels enllaços) de l'ordre de replegament. Com que entre en Ferrándiz i jo hi havia hagut aquella fricció, l'Scotti temia —i sabia que injustificadament— que jo ho podia atribuir a una represàlia i el pensament era tan absurd, que li vaig haver de dir que ni una sola vegada, ni en una sola fracció de segon, no m'havia passat pel cap. Els nostres comandaments ens donaven per morts, car ens atorgaven l'honor de creure que hauríem sucumbit lluitant. Però com que respecte a això no posseïen cap confirmació vàlida, sinó que es basaven en meres i bastant il·lògiques suposicions que, de moment, palesaven una enorme inconseqüència per part nostra, coneixedors del nostre exigü nombre de combatents i de la precarietat de les nostres armes. Ells, els caps, no podien conferir oficialitat a quelcom no comprovat. Ja és per a aquesta mena de casos, segons que dedueixo, que hom ha creat la vaga distinció de

morts i «desapareguts», que aparella ambdues possibilitats sense comprometre's. La raó assenyalava que els franquistes haurien contraatacat els Cabezos i nosaltres ens hi hauríem fet la pell, però, segons que reiterava l'Scotti, aquella esperançadora intuïció seva li mormolejava que potser ens hauríem salvat. Deia:

—Hi ha unes coses que les dicta el desig i no pas el seny. El cas d'en Raich és semblant al d'en Morera i teu i, respecte a ell, no em faig cap il·lusió que hagi pogut eludir la mort. Això no vol pas dir que ja puguem escriure a la seva dona i als fills donant-los el condol i dient-los que el nostre home ha caigut valerosament en combat. Quina planxa no fóra si, al cap d'un temps, se'ns presentava sa i estalvi, com ara tu i en Morera i Falcó!

—Quina benvinguda planxa!

—És clar. Vam cursar el telegrama usual als pares de l'Arajol quan enterràvem les seves despulles. Convindrà amb mi que jo no podia anar a Barcelona a veure el teu pare i els teus germans i dir-los que eres mort, com tampoc no ho podia fer amb els familiars del meu comissari-ajudant, en Joaquim Morera i Falcó.

Cal que digui, puix que mai no cometo cap injustícia deliberadament, que el comandant Manuel Ferrándiz i Martín em va estrènyer fortament entre els seus braços i, de cop i volta, vaig descobrir un afecte recíproc que fins aleshores havia evolucionat davant nostre en una dansa dels set vel·ls, set vel·ls estranyament opacs.

L'Ernesto Ráfales era de natural molt més vehement i ara l'eufòria del retrobament el feia saltar com un infant. No parava de cercar coses amb què obsequiar-nos. Ell sempre regalava què fos: una capsa de cigars, una ampolla de conyac, una bossa d'agulles de fusta d'estendre la roba, qualsevol absurditat que hagués arplegat pels camins més insòlits. A en Pere Fíguls li havia fet un donatiu singular: un marc daurat d'aquests amb pota al darrera per tal d'aguantar-se damunt d'un moble —el piano o la consola, habitualment—, un marc d'un barroc delirant, i al meu enllaç el va emocionar pregonament el gest del cap de l'Estat Major amb el qual (fins aleshores) mai no havia tingut cap mena de franquesa.

Tots els nois que havien viscut amb en Morera i Falcó i jo l'aventura dels cinc dies d'inòpia, el pas de l'Alfambra i l'estada a Alcanyís ja havien tornat als residus de llurs Unitats i jo rumiava com podríem abastar que els fos atorgada alguna recompensa, algun reconeixement de llur lleialtat, sense que indiqués que també hi aspiràvem en Quim i jo.

A en Fíguls, que era vocacionalment gelós, vaig mirar de relatar-li la nostra peripècia sense fer-hi «sortir» massa l'Andreu Cerdà, el «Nen», que, en una pila d'ocasions, havia fet les funcions d'en Pere com a enllaç meu, i respecte al qual jo m'havia deixat gronxar per un fenomen de transferència que, en diverses ocasions, m'havia fet mossegar la llengua quan era a punt de cridar «Pere!» en comptes d'«Andreu!». Que en Fíguls no hagués vingut als Cabezos havia estat una crua maniobra meva que havia trobat el suport de l'Scotti. En aquest sentit, jo em sentia culpable com d'haver-lo castrat. Capat a fi de bé,

si és comprensible l'expressió.

Pel que feia a en Montfort, jo acarava un singular fenomen: se sentia aureolat de combatent. L'apressada retirada de la Divisió, la recollida veloç dels seus fòtils d'oficina i dels papers i els ràpids trasllats li havien donat la impressió que havia conegut la guerra de molt a prop, justament costat per costat dels «quefassos». Vaig sentir que un dia en parlava amb en Jordi Sabrià, que ja tornava a ocupar el seu vell lloc d'oficinista a la Plana Major de la Divisió. Li deia:

—Un dia d'aquests et duré al front, «enxufat» dels collons, i ja sabràs què vol dir guerra!

I justament en Sabrià, la bona veritat sigui dita, coneixia molt bé què era la guerra! Si més no, sabia què volia dir passar llargues hores en combats, cinc dies sense menjar res, set o vuit en una paridora-hospital i celebrar-ho tot plegat amb una púdica bacanal d'homes sols el final de la qual era una batalla campal amb els «enxufats» —aquests, sí!— d'un comitè de poble.

Soporífic Ravel

En la seva vida civil, en Ráfales treballava en una petita estació de ràdio, a la qual havia entrat en qualitat de tècnic quan havia arribat a Madrid procedent de la seva Galícia natal.

Era una emissora que funcionava amb un pressupost molt exigü (van haver de passar una pila d'anys abans que la ràdio no fos negoci) i en Ráfales va acabar fent-hi de tot, des de locutor fins a encarregat de la neteja, passant, és clar, per la seva feina tècnica específica, de mantenir en funcionament uns aparells de fortuna i un precari equip transmissor. La melodia-tema de l'estació, el senyal d'identificació, era el famosíssim «Bolero» de Ravel, del qual engegaven uns compassos quan obrien les emissions del matí i a la nit, quan era l'hora de tancar els ànecs.

Un dia que l'Ernesto Ráfales tenia guàrdia pagava les conseqüències de la disbauxada nit anterior, la turbulència de la qual havia hagut d'empalmar amb la feina. Eren les dotze de la nit, va agafar el micròfon, i es va acomiadar dels radiooïdors amb les paraules formulàries. Va engegar el disc del «Bolero» i va deixar caure el cap en el coixí dels braços encreuats damunt la taula. Tal com era previsible, instantàniament es va adormir com un soc.

El va despertar l'agut timbre del telèfon de la cabina —l'únic que deixaven connectat— i va despenjar l'aparell entre boires. Una veu masculina va fer:

—«¿Es la radio ECF? Oiga, que ya pueden quitar eso, ¡que ya me se durmió el nene!»

En Ráfales, maquinalment, va deturar el tocadiscs, l'agulla del qual ja navegava pel solc final de l'espiral de l'enregistrament. Era la primera vegada que transmetien la peça de

Ravel tota sencera!

Una altra reorganització

Calia refer altra vegada la Divisió, les seves tres Brigades senceres, i aquest cop fóra a partir de zero o de sota zero. Reorganització volia dir incorporació i allixonament de noves lleves i, com sempre, la progressió era doble: per un costat arribaven els nois que acabaven de fer els setze anys i per l'altre uns homes que gairebé atenyien la quarantena. La partida dels joves es renovava: cada any n'hi havia de nous i, en canvi, la d'homes fets s'esgotava, puix que cada cop mobilitzaven ciutadans més vells. En línies generals, abundaven entre aquesta darrera categoria homes indòcils, que no havien sentit cap identificació amb allò que hom debatia als fronts, o bé no s'havien identificat amb la causa o, encara, potser ignoraven que era justament llur causa aquella que hom maldava per fer sortir victoriosa en els camps de combat. (I, fins i tot, aquells qui tenien clara consciència que llur postulat era el que hom defensava a l'altra banda.) Cap conclusió massa terminant o excloent no era vàlida, puix que calia admetre que algú hagués refusat d'abandonar inexcusables lligams familiars, o deixar una tasca que també era útil per a la guerra a canvi de fer-ne una altra per a la qual no sentia cap inclinació, o per malaltia, o per una feina vital a reraguarda. Un munt de possibilitats, de casos circumstancials, que feien injustos segons quins qualificatius —gairebé sempre amb una contundència indiscriminada i insultant— que hom prodigava en cartells, periòdics i emissions radiofòniques, obra de gent que —deixeu-me generalitzar encara que no estigui bé— mai no va disparar cap tret puix que llur feina a aconsellar que la gent anés al front i en tirés els tenia esclavitzats a reraguarda.

Havíem començat a descobrir les raons que fan que una guerra sigui cosa de joves, d'adolescents. Cal que els lligams amb la vida encara no s'hagin enrobutit massa i no actuïn com a fre; cal que els participants hi vagin amb eufòria, amb esperit mig de fontada, mig d'evasió —aquest darrer omple les discoteques d'avui i fa tolerables els esgarrifosos sorolls i les lluminositats ambientals, encertades paròdies d'allò que hom troba en un camp de batalla—; cal que hi vagin a la recerca d'aventures amb les quals hom no sol ensopegar en una sucursal de caixa d'estalvis o en una cadena de muntatge de línia blanca. És molt més tard quan hom s'adona de la mancança d'aquells al·licients i que, com a substituïts seus, hi ha un munt tràgic d'aspectes nefastos. Però això el jove ho veu quan ja és sepultat fins a les orelles en la guerra, en la servitud dels combats, en la persistència de matar i matar —per tal que no et matin, diu—, o sigui que quan s'adona del rerafons ja és un fet irreversible. Aleshores és quan es veu com eren els impulsos que dominaven l'home en totes les seves empreses bèl·liques i entens per què els déus són eternament joves i veus que hem après la història de batalla en batalla. Eren joves els navegants grecs i els soldats de la Roma imperial i en canvi eren vells els esclaus condemnats a vogar a galeres i homes acabats —en tots els sentits— els ilotes. També eren uns minyons, aventurers per definició, els soldats que acompanyaven Hernán Cortés en la conquesta de la immensitat de Mèxic o els sorges de Vasco Núñez de Balboa en

l'encontre amb el Pacífic i, ell mateix, era jove: tenia quaranta-dos anys quan el seu sogre el va fer executar. No hi ha cap altra raó que faci que els nois que ranegen la vintena siguin soldats en aquells països on el servei militar és absurdament obligatori. A mesura que l'home avança en maduresa retrocedeix en combativitat, llevat dels casos excepcionals, que els transformen en Equalitzadors prodigiosament immortals.

En Jaume Martells em va explicar fil per randa com s'havia perdut el meu Opel i la seva descripció concordava plenament amb l'altra, abreujada, d'en Pere Fíguls. Bon psicòleg, i amb el judici ancorat en un excel·lent punt de partida, com era ara el de la grossa cura que jo posava en el tracte del meu vehicle (en Jaume Martells entenia i compartia el meu afecte per les pertinences mecàniques i a ambdós encara ens dura ara), l'ex-Sant Joan de la Passió d'Olesa sabia com fóra de gros el meu disgust per la pèrdua del cotxe i per aquesta raó no va escatimar cap esforç per rescatar-lo. Em va manifestar obertament l'alegria que li causava retrobar-me i em va dir que mai no m'havia volgut inscriure en la seva llista particular de difunts, que sempre havia mantingut l'esperança que tornaria.

Altra vegada estava en condicions de cantar-me les seves terrorífiques cançons escatològiques, generalment fetes amb noves lletres per a velles melodies, que quan jo les reproduïa al meu entranyable Víctor Alba —llegiu Pere Pagès i Elias— corria a anotar-les precipitadament, per a una col·lecció que jo vaig engruixir considerablement amb les aportacions —ultra les d'en Martells— d'en Josep Maria de Sagarra i de Castellarnau i de l'Ernest Guasp i Garcia.

He de plantar un sòlid mur de contenció per no sucumbir al desig de reproduir algunes d'aquestes peces del repertori porc català. Una nit, al jardí de l'Ateneu, en Sagarra em va cantar la versió original d'«Els Segadors» quan encara no eren cap himne patriòtic sinó, senzillament, això, el cant desvergonyit d'uns segadors del segle quinze, i la lletra hauria ruboritzat tota la Trinca sencera. Ell, en Sagarra, m'havia ensenyat «La Ballarúsca», i «Déu vos guard, Mestre Joan», com en Guasp «Si n'eren tres donzelletes», i «El dia que em vaig casar», que jo més tard havia passat a en Martells en una operació d'intercanvi folklòric que el senyor Joan Amades devia beneir de la tomba estant, impressionat veient que el tresor oral-cultural del nostre poble encara no es perdia.

Vaig poder comprovar (i queda dit sense gens de petulància) la falta que en Morera i Falcó i jo havíem fet a Francesco Scotti, el meu inoblidable Cecchino. Era evident que ens necessitava i que hi havia pendents de realització una pila de coses a causa de la nostra absència. Aviat vam tenir esment de tot allò que l'home havia rumiat i que ja hauria tirat endavant si hagués comptat amb nosaltres dos. Un d'aquells afers era l'òrgan de la Divisió, un periòdic que volia crear, del qual solament tenia ben clares dues coses: que fos un nexa entre combatents i postulat i el títol, que em va comunicar en espanyol, «Vencer», mot que automàticament vaig imaginar fet grafisme, amb un accent greu damunt la primera e (i, fet i fet, així va sortir), en petit traïment comès a l'empara de la manca de coneixement idiomàtic del meu comissari i en fidelitat a un principi inexcusable. Ja he esmentat abans les discrepàncies que, en la formulació del projecte, temps enrera, havien sorgit respecte a l'escalonament dels ingredients del periòdic i a

certes subordinacions. Tot això encara no era res solt ni teòricament i en Morera i Falcó i jo fèiem un bloc de discrepància amb el comissari respecte a qüestions que de moment qualificàvem de detalls que ja resoldríem.

Havien canviat l'emplaçament de la base de la 60 Divisió: ja no era a les riberes del Cinca sinó a la comarca de l'Urgell, i ara havíem d'instal·lar el nostre quarter general a Mollerussa i les nostres Unitats s'escamparien en un rombe que tenia com a vèrtexs Montgai al nord, Bell-lloc d'Urgell a l'oest, els Omellons al sud i Bell-puig d'Urgell a l'est.

El parc mòbil de la Divisió eren deu camions, més mitja dotzena de cotxes: el d'en Ferrándiz, el de l'Scotti, el d'en Ráfales, el de l'Argilès i dos al servei dels metges. Dels deu camions, n'hi havia tres entre els quals duïen repartits vint-i-sis ferits, amb la companyia de tres sanitaris a cada vehicle. Aquests assistents mèdics portaven farmacioles en bandolera i llur missió consistia a acompanyar els ferits fins a l'hospital militar de Morella i deixar-los-hi. En els altres set camions hi anaven totes les forces que restaven a la Divisió, en promiscuïtat amb el material d'oficina, els telèfons, les cuines, les vitualles, les armes i les municions i aquestes dues darreres partides eren les menys voluminoses. La conducció d'aquella caravana a Morella era la primera feina que m'encarregaven ara que m'havia reintegrat a la meua Unitat i m'oferia l'oportunitat de satisfer un antic desig: conèixer la ciutat dels Ports de debò, no pas únicament per fotografies. D'allò de la Segona Secció de l'Estat Major, de la qual continuava essent el titular, és clar, ja en parlariem més endavant. Calia que de seguida comencés a passar amb els tres camions, deixéssim els ferits, i, amb els xofers i els sanitaris, féssim via cap a Mollerussa on ens aplegaríem, ja amb caràcter definitiu. No hi havia cap certesa pel que feia a les nostres línies i les dels feixistes. La ruptura dels fronts havia estat simultània en diversos sectors i en alguns l'enemic havia penetrat molt endins en àrees que fins aleshores havien pertangut a la República. Potser sí que l'Estat Major Central era coneixedor de la situació real en la totalitat dels fronts, però no en teníem cap evidència i els únics mapes que vèiem eren els que publicaven els diaris, plens d'errors i de desinformació, elaborats per cada òrgan periodístic d'acord amb llur tarannà. Era per culpa d'aquesta manca de dades fiables que calia accentuar les precaucions. Ara mateix, quan de La Pobleta calia anar a Morella, a tret de pedra, ho fèiem en caravana formada amb diversos camions. Ultra els tres nostres, n'hi havia set o vuit més d'altres Unitats, alguns amb rètols indicadors de la pertinença, i era poc usual que una concentració tan minsa de vehicles fos a la vegada tan heterogènia. El primer dels camions anava ple de soldats asseguts en llargs bancs longitudinals, armats amb submetralladores. Dos altres camions transportaven sengles canons espatllats, que devien anar destinats a no sé pas quina mestrança. La resta de vehicles traslladava gent i mercaderia.

En Fíguls i jo sèiem a la cabina, en el llarg banc del conductor, i dúiem un sanitari a la caixa, al costat dels traumatats. L'altra caravana, amb el gruix —residual— de la Divisió, va posar proa cap a Mont-roig de Tastavins i, no caldria ni dir-ho, ens vam acomiadar efusivament i ens desitjàvem sort recíproca. Qui va lamentar més la separació va ser en Morera i Falcó: l'Scotti ja no el deixava de petja ni durant deu minuts seguits i, doncs, no

vindria a Morella amb mi. M'ho comentava sincerament convençut, però amb un inevitable deix d'amargor que no dissimulava pas:

—Sí, és clar, ja sé que no hi he d'anar a fer res, que no calen comissaris per anar a repartir llonguets, però em fot ràbia que desintegrem el nostre equip. Ja per començar, trobo absurd que et facin transportar ferits a un hospital, perquè la lògica diu que fóra més sensat que ho fes un metge i que a tu et fessin anar de pet cap a Mollerussa, a organitzar la Segona Secció, enfonsada en un merder de confusions i desordre. Ja ho sé, tot això, i ja veig que les coses van per aquest altre camí tan ximple. Què hi fotrem, senyor Canons! Però res no em priva de dir que estic emprenyat quan de debò m'hi sento!

Devíem arrencar pels volts de les nou del vespre. Transitàvem, com ja era normal, per un camí de fortuna que ara calia endevinar sota la neu unificadora, que avançava penosament per una carena. Vam passar el Port d'En Miró i teníem a la nostra dreta, espectral a la claror de la celístia, la Mola del Carrascar. Era una nit diàfana com solen ser les gèlides i la claror dels estels titil·lava en el blanc enlluernador del sòl, resoludament encegador, i del qual calia allunyar la mirada fixa com si fos del llampegueig de la soldadura autògena. Caminàvem molt lentament, en primer lloc pels ferits i per la càrrega en segon, que vaig deduir que n'hi devia haver d'explosiva per certa cura sol·lícita dels soldats que la custodiaven; els canons, d'altra banda, ens obligaven a deturar-nos sovint, puix que no eren ben fixats a les plataformes i de tant en tant es desplaçaven i calia falcar-los amb tions i pedres, massa rudimentàriament. Eren normals, doncs, les parades freqüents i les acceptàvem per força. Una, però, la vaig trobar irraonablement prolongada. No havia mirat l'hora de l'atur, però, a ull, em feia l'efecte que ja devia ultrapassar els trenta minuts l'estona que feia que no ens movíem. Aquells entorpiments em treien de polleguera, sobretot per l'angoixa que feia transportar ferits, amb la dolorosa música de fons dels planys. Els sanitaris m'havien dit que alguns dels xicots s'agreuaven notòriament i em delia de ganes d'arribar a Morella i de deixar-los en bones mans. Com que aquella aturada s'eternitzava, vaig dir a en Fíguls:

—Vés fins al primer camió deturat i mira què cony passa, ara.

Va tornar al cap d'una estona i em va explicar:

—Hi ha tallada la carretera amb un camió travesser que no deixa passar.

—I per què no l'enretiren? —vaig preguntar, començant a arrossegar el cul pel seient, cap a la portella.

—Hi ha un tinent que no ho vol.

Vaig acabar de baixar de bursada i vaig córrer, amb en Fíguls al darrera, cap al començament de la corrua. Hi havia, en efecte, un camió transversal i un home —era el tinent— carregava el vehicle amb tot de coses que treia d'una caseta que hi havia al costat de la carretera, una barraca d'aquelles que hom en deia de peons caminers, las d'anades i vingudes en solitari. L'oficial omplia el camió amb tota mena d'estris domèstics i com a

espectadors tenia els soldats encarregats de la custòdia de la caravana; uns havien baixat i picaven de peus per culpa del fred i els altres romanien asseguts a la caixa de llur camió. Era evident que devia ocupar aquella caseta i que havia rebut ordre d'evacuació i el vaig interpel·lar polidament, de debò, però el tinent era home de mal caràcter i de fer lent i que hom l'apressés l'excitava de mala manera. Li vaig dir pacientment, ignorant la seva intemperància, que era absurd que no deixés passar una caravana que duia ferits greus per culpa d'un trasllat de mobles que podia efectuar a qualsevol altre moment, i li vaig demanar que posés el camió al costat de la carretera i ens obrís el pas. Jo fi parlava en català i ell em responia en espanyol. Va dir:

—No hi ha prou espai: la carretera és molt estreta i estem al costat d'un estimball. Conec bé aquesta terra.

—Doncs tira el camió cap avall fins que trobem un indret que sigui bastant ample. Quan nosaltres hàgim passat, tu tornes i acabes la teva feina.

Era una proposta prou sensata. Els xofers dels nostres camions, els soldats i alguns sanitaris que havien baixat dels transports aprovaven les meves paraules. Però el tinent, a més a més de mal educat, era del morro fort i no gens amistós. Mentre jo li parlava —i quan encara no havia acabat la frase— ell ja feia que no amb el cap. Era realment monstruós que duguéssim nois agònics i que no poguéssim fer res per salvar-los perquè aquell subjecte havia de carregar una fresquera, una taula de menjador, prestatges i un calendari! En el moment de la conversa traginava un penja-robes de peu i amb tota la parsimònia, com si es delectés exasperant-nos, l'encaixava acuradament entre la càrrega del seu camió, ara enretirant un fòtil cap ençà, ara un altre més dellà. Res no m'excita tant com la niciesa contumaç. Li vaig dir:

—T'ordeno que ara mateix treguis el camió; si no ho fas tu, ho farem nosaltres, a la nostra manera!

Es va enravenxinar com un gall de panses. Va contestar:

—Jo només acato les ordres dels meus superiors i a tu no et conec, no sé qui ets, ni ganes, però em consta que no tens cap autoritat damunt meu! Aire!

—Sóc capità! Pertanyem a l'Exèrcit de la República i sóc el teu superior jeràrquic! Quadra't! Posa't en posició de ferm i saluda militarment! És una ordre!

—«¡Que te salude tu tía! ¡Mi única autoridad es ésta!» —va vociferar, mentre amb la mà dreta desenfundava una pistola belga del nou llarg. Quan anava a fer cap enrera el recuperador pinçat amb el polze i l'índex de la mà esquerra per tal de posar bala a la recambra, vaig pensar que ara o mai i amb tota la meva força li vaig ventar un cop de genoll a les parts. Va deixar caure l'arma i es va posar ambdues mans a l'engonal, mentre es llançava de costat damunt la neu, amb les cames flexionades, en un gest que, pel meu gust, era massa teatral, com sobreactuat.

—No volies una pistola, Fíguls? Doncs, au, agafa aquesta i queda-te-la com a trofeu. Te la regala el tinent Xinagues Milhomes. Treu-li la funda que duu a la cintura perquè, si no, no sabràs com portar-la. Vés amb compte que no et mossegui, que no estàs vacunat.

Un dels nostres xofers es va enfilar al camió dels mobles, va posar en punt mort la palanca del canvi de marxes i va alliberar el fre de mà. Diversos soldats van empènyer la baluerna ara cap endavant, ara cap endarrera, fins que la van col·locar de cara a la baixada. Quan ja rodava amb una certa empenta, el xofer va saltar. El camió sense conductor va fer una mica de tentines, va sortir de la carretera i aviat va desaparèixer engolit pel precipici, com una mena de vaixell fantasma que naufragava carregat d'andròmines.

El tinent es va mig incorporar i em va dir:

—«Devuélveme la pistola y te enseñaré quién tiene más huevos!»

—Ja sé que tu en tens més. Una mica aixafadets, és clar, però fan molt de respecte!

I vam arribar a Morella sense cap altre contratemps.

Neu a Moscou

Quan vaig ser a Moscou a l'hivern de l'any 1973, va morir el mariscal Sem'on Mikhailovic Bud'onnyj (vull dir el mariscal Budienni, però faig servir la grafia que dona la Gran Enciclopèdia i crec fermament que deu ser la correcta), el darrer que quedava dels grans del 1917 i que ja era més mític que no pas real. M'havien hostatjat a l'hotel Rossia, a la Plaça Roja, i des de la finestra de la meua cambra veia l'hora moscovita en el gran rellotge del Kremlin. En aquella època, ara fa tretze anys, l'hotel al qual m'havien destinat tenia fama de ser el millor de Moscou i, doncs, de tota la Unió Soviètica.

Era un hivern molt ferotge i, durant la dotzena de dies que hi vaig passar, ben poques vegades va parar de nevar. Un matí que havia baixat d'hora al vestíbul, guaitava l'espectacle de la neu, la blanca Plaça Roja, el Kremlin i Sant Basili (tot allò que ja saps de memòria malgrat que mai no ho havies vist en carn i ossos i que, qui sap si justament per això, quan ho tens físicament davant, no en vols perdre cap detall), i vaig romandre llarga estona davant els enormes vidres dobles dels finestrals que donen a la plaça. Em va cridar l'atenció una dona grassoneta, que devia tenir entre quaranta i quaranta-cinc anys, cofada amb gorra de llana, vestida amb una granota blava pel coll de la qual sobreeixia un gruixut suèter i calçada amb unes botes de cautxú negre idèntiques a unes que jo havia tingut. Treballava amb una grossa pala de fusta que no feia pas menys de vuitanta per vuitanta centímetres i omplia de neu el gros estri, que buidava en una alta pila que erigia a uns vint-i-cinc metres de la porta principal de l'hotel, costat Plaça Roja. La seva evident missió era deixar expedita de neu la vorera de la façana principal de l'establiment. Però era una feina recargoladament penelopesca, potser posseïdora d'un contingut social que jo

no abastava a capir, puix que quan acabava d'arregar la neu d'un costat de la vorera, l'altre ja en tornava a ser ple car la nevisquejada, indiferent al bon ordre establert i més aviat amb afany de torpedinar-lo, no parava de caure.

Vaig anar a esmorzar a un dels diversos restaurants de l'hotel i, en acabat, vaig tornar al meu observatori a fer el nas. I no parava de nevar ni la dona de recollir la neu de la vorera, recomençant la tasca una vegada i una altra puix que allò devia formar part del seu encaix en l'organigrama de l'hotel Rossia o, potser, en el del mateix ajuntament de Moscou o —vés a saber!— del Politburó de la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques. De bon compte devia fer jornada intensiva de sis hores, ella, és clar; la neu, no, la neu pencava a escarada. Quan a migdia vaig anar a dinar, abans em vaig dedicar a espiar la vorera de l'hotel i ni el ritme ni la tasca no havien sofert cap modificació i novament vaig dedicar uns minuts a contemplar l'atragada ciutadana encarregada de lluitar contra els elements. Vaig abandonar l'observació quan vaig recordar aquella caricatura en la qual un home contemplava el quefer d'uns obrers i deia: «El treball em subjuga! Em passaria hores i més hores mirant com el fan!». I jo havia anat a l'URSS a fer una mica de feina, no a guaitar com en feien.

Aquell mes de novembre va morir Bud'onnyj i van exposar el seu cadàver en un edifici que, si no vaig errat d'osques, em sembla haver sentit a dir o llegit que era la seu dels sindicats. Des de la finestra de la meua cambra veia la inacabable ruera de gent que volia acomiadar el llegendari personatge i la fantasmagòrica renglera que avançava mil·limètricament damunt la neu, a catorze graus sota zero, semblava una visió onírica. Vaig anar a la cambra de bany a mullar-me el front i els ulls a fi i efecte d'esbargir la sensació de somni.

Em vaig despertar a quarts de vuit del matí i el rellotge del Kremlin em cridava l'hora del llit estant. Me'n vaig anar al costat de la finestra, a beure'm una tassa d'allò que a la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques en diuen cafè —un dia sortirà un tipus agosarat que els dirà la veritat, anuncio profèticament—, substància amb la qual omplen pèrfidament un termos que et deixen a la cambra, i em vaig asseure a guaitar el carrer mentre me l'empassava a glopets. Em va fer esgarrifances la cua que ja hi havia a aquella hora del matí, una corrua de gent arrupida que es perdia carrers enllà. Home de terra temperada, la neu m'havia de dur fatalment el record de la Batalla de Terol i l'espantosa retirada de les nostres forces.

Índex

Retrobament	2
Les restes d'una Divisió	4
Soporífic Ravel	6
Una altra reorganització	7
Neu a Moscou	12